

PAMIĄTKI POWSTANIA STYCZNIOWEGO W OPOCZNIE

TRASA SPACEROWO - EDUKACYJNA
DLA KAŻDEGO

Opracowanie:
Wydział Oświaty i Funduszy Unijnych Starostwa Powiatowego w Opocznie
2011

Trasa spacerowo - edukacyjna **„Pamiętki Powstania Styczniowego w Opocznie”**

1. Kapliczka z 1862 r. , ul. Staszica 3.
2. Kapliczka z 1862 r., ul. Piotrkowska 61.
3. Pomnik upamiętniający miejsce egzekucji powstańców, skrzyżowanie ulic Piotrkowskiej i Partyzantów.
4. Więzienie carskie z celą śmierci, ul. Szpitalna 12.
5. Szpital, ul. Szpitalna.
6. Więzienie dla powstańców, Dom Esterki, Pl. Kościuszki 15.
7. Adam Chmielowski – malowidło ściennie w Kościele św. Bartłomieja.
8. Krzyż, ul Staromiejska.
9. Mogiły uczestników powstania styczniowego na cmentarzu przy ul. Moniuszki:
 - Andrzej Kozerański - Franciszek Budzyński
 - Tomasz Skarżyński - Michał Makarewicz
 - Wawrzyniec Lasota - Piotr Kulis
 - Walenty Firkowski - Antoni Pidanty
 - Hilary Suffczyński - Adolf Biernacki
 - Józef Hübner - Jan Zarembski

Kapliczka z 1862 r.

– ul. Staszica 3

Tuż obok torów kolejowych, nad którymi wznosi się wiadukt dla pieszych, łączący ul. Piotrkowską i Staszica, w ogródku kwiatowym na posesji państwa Baranów stoi kapliczka pamiątkująca czasy powstania styczniowego.

Kiedy w 1862 r. stawiano kapliczkę, w miejscu tym było skrzyżowanie dróg kołowych Gościńca Piotrkowskiego z drogą prowadzącą do wsi Gorzałków, wokół rozciągały się pola.

Kapliczka została wystawiona w okresie religijno - patriotycznych manifestacji, poprzedzających wybuch powstania narodowego 1863 roku. Dla upamiętnienia i poparcia tych wydarzeń stawiano krzyże i figury. Kapliczka jest jedną z takich pamiątek.

Zgodnie z tradycją, ziemia wokół obiektu sakralnego takiego jak krzyż czy kapliczka to „ziemia Pana Boga”, niepodlegająca sprzedaży ani darowiźnie. Dawniej przy zakupie gruntu fakt ten odnotowywany był notarialnie.

Na kolumnie, pod blaszanym daszkiem góruje Święty (prawdopodobnie św. Mikołaj). Trzyma w lewej ręce księgę, a prawą wznosi do błogosławieństwa. Obok stoją dwa anioły, z których jeden, z aureolą z gwiazd, trzyma na ręku dziecko. We wgłębieniu utworzonym w kolumnie, umieszczona jest tabliczka z napisem:

**FONDATOROWIE JAN I
MARYANNA . M. ZALEG
PROSOM O POBOSNE
WESTCHNIENIE DO
BOGA
R. P. 1862**

Kapliczka z 1862 r.

– ul. Piotrkowska 59

Intencją wystawienia kapliczki było upamiętnienie patriotycznych manifestacji organizowanych w całym kraju. Poprzedziły one wybuch powstania styczniowego w 1863 r. Organizowano je, aby okazać pragnienie uwolnienia Ojczyzny z rąk zaborców.

Ciekawe dzieje tej kapliczki opisane są na kartach obiektów małych form sakralnych znajdujących się w Starostwie Powiatowym w Opocznie, a także w Muzeum Regionalnym.

Fragment ze strony http://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie_styczniowe :

Powstanie styczniowe – polskie powstanie narodowe przeciwko Imperium Rosyjskiemu, ogłoszone *manifestem 22 stycznia 1863* wydany w Warszawie przez Tymczasowy Rząd Narodowy, spowodowane narastającym rosyjskim terrorem wobec polskiego biernego oporu. Wybuchło 22 stycznia 1863 w Królestwie Polskim i 1 lutego 1863 w byłym Wielkim Księstwie Litewskim, trwało do jesieni 1864^[3]. Zasięgiem objęło tylko zabór rosyjski: Królestwo Polskie oraz ziemie zabrane – Litwę, Białoruś i część Ukrainy.

Było największym polskim powstaniem narodowym, spotkało się z poparciem międzynarodowej opinii publicznej. Miało charakter wojny partyzanckiej, w której stoczono ok. 1200 bitew i potyczek. Mimo początkowych sukcesów zakończyło się klęską powstańców, z których kilkadziesiąt tysięcy zostało zabitych w walkach, blisko 1 tys. straconych, ok. 38 tys. skazanych na katorgę lub zesłanych na Syberię, a ok. 10 tys. wyemigrowało. Wilno zostało spacyfikowane przez oddziały Murawjowa *Wieszatiela*.

Po upadku powstania *Kraj* i *Litwa* pogrążyły się w żałobie narodowej. W 1867 zniesiono autonomię Królestwa Polskiego, jego nazwę i budżet, w 1869 zlikwidowano Szkołę Główną Warszawską, w latach 1869–1870 setkom miast wspierających powstanie odebrano prawa miejskie doprowadzając tym samym do upadku, w 1874 zniesiono urząd namiestnika, w 1886 zlikwidowano Bank Polski. Skasowano wszystkie klasztory w Królestwie, skonfiskowano ok. 1600 majątków ziemskich i rozpoczęto intensywną rusyfikację ziem polskich. Po stłumieniu powstania znaczna część społeczeństwa Królestwa i Litwy uznała dalszą walkę zbrojną z zaborcą rosyjskim za bezcelową i zwróciła się ku pracy organicznej.

Powstanie przyczyniło się do korzystniejszego niż w dwóch pozostałych zaborach uwłaszczenia chłopów. Pozostawiło trwałą ślad w literaturze: E. Orzeszkowa – *Nad Niemnem*, M. Dąbrowska – *Noce i dnie*.

Pomnik upamiętniający miejsce egzekucji powstańców 1863 r. – skrzyżowanie ul. Partyzantów i Piotrkowskiej

Pomnik został wystawiony w 1990 roku, ale historia tego miejsca zaczyna się już w okresie powstania. W miejscu tym, w 1863 r. ustawiony był drewniany pal egzekucyjny, przy którym tracono złapanych powstańców. Po jednej z takich egzekucji, ktoś w nocy dołożył w górnej części pala poprzeczkę i tak powstał krzyż.

Ludność miejscowa starała się zachować krzyż w jak najlepszym stanie. Jednak w 1913 r. stary, zniszczony już krzyż, został zastąpiony nowym, również drewnianym, ufundowanym przez górników z pobliskiej kopalni kamienia wapiennego, należącej do Jana Rozembla.

W 1967 roku władze ludowe nakazały usunięcie krzyża, początkowo na sąsiadującą posesję przy ul. Partyzantów 25, a ostatecznie trafił pod opiekę kościoła. Dopiero zmiana systemu w Polsce pozwoliła mieszkańcom Opoczna ponownie upamiętnić miejsce straceń powstańców.

Obecny krzyż wykonano ze stalowej szyny i osadzono na kamiennym kopcu, umieszczając u jego podnóża tablicę z napisem:

**MIEJSCE EGZEKUCJI
POWSTAŃCÓW
STYCZNIOWYCH
W LATACH 1863 - 64
RODACY
1990 r.**

Więzienie carskie z celą śmierci

ul. Szpitalna 12

W chwili wybuchu powstania styczniowego, w 1863 r. Opoczno było siedzibą Powiatu. Stacjonowało tu wojsko rosyjskie, działał doraźny sąd wojskowy, a także funkcjonowało carskie więzienie z celą śmierci. Wiele powstańców było tu więzionych, a nawet straciło życie. Budynek zachował się do dziś.

W okolicy Opoczna przemieszczały się oddziały powstańcze prowadząc walki wyzwoleńcze. Tu na początku 1863 r. Antoni Jeziorański skoncentrował ponad 800 powstańców, a nawet na krótki czas miasto zostało przez powstańców zajęte.

W korpusie wojsk powstańczych generała Józefa Hauke Bosaka działał pułk opoczyński pod dowództwem Jana Rudowskiego.

Za notatka encyklopedyczną:

Jan Rudowski herbu Prus II, (urodzony w Rumocie (pow. mławski) 18 lutego 1840- maj 1905 w Ropczycach) – pułkownik, naczelnik wojenny powiatu opoczyńskiego i radomskiego.

Był synem Ignacego Rudowskiego i Julianny z Rościszewskich.

Uczęszczał do szkoły w Mławie. Służył, jako junkier, podchorąży w wojsku carskim w batalionie strzelców celnych Połockiego pułku piechoty w Piotrkowie Trybunalskim.

W 1863 r. po wybuchu powstania styczniowego zbiegł z garnizonu piotrowskiego do obozu powstańczego Ignacego Zawadzkiego, następnie Dionizego Czachowskiego.

Walczył w radomskim, gdzie powierzono mu dowództwo kompanii strzeleckiej w randze kapitana.

W uznaniu za waleczność, został w sierpniu 1863 r. mianowany majorem i naczelnikiem wojennym powiatu opoczyńskiego i radomskiego. Jesienią tegoż roku został mianowany przez gen. Bosaka podpułkownikiem, a w końcu roku - dowódcą pułku Opoczyńskiego. 8 listopada 1863 r. oddział ppłk. Jana Rudowskiego rozbroił rosyjską załogę Szydłowca. Wiosną 1864 kadrę organizacyjną pułku Jan Rudowski uzupełnił masowymi ochotnikami. Pułk Opoczyński tropiony przez Rosjan stał się z nimi pod Suchedniowem, Opocznem (10 marca 1864), Wąchockiem, Odrowążem i Radkowicami. 50 kawalerzystów stanowiło osobistą eskortę J. Rudowskiego. W jednej z potyczek, z dragonami dostał się ranny do niewoli i jako ex-oficer rosyjski miał być rozstrzelany. Jednak pozostała część oddziału powstańczego, uderzywszy na powracających dragonów, odbiła swego dowódcę.

Dopiero w maju 1864 r. ppłk. Jan Rudowski, jako jeden z ostatnich i podwładny gen. Haukego Bosaka rozwiązał swój oddział.

Stary szpital

ul. Szpitalna 1

W budynku, gdzie obecnie znajduje się przychodnia podstawowej opieki zdrowotnej, w okresie powstania styczniowego mieścił się szpital.

Można przypuszczać, że do tego szpitala trafiali ranni powstańcy, a nawet więźniowie pobliskiego więzienia.

Pomimo wielu remontów i unowocześnień wygląd zewnętrzny budynku nie zmienił się.

Piwnice Domu Esterki Pl. Kościuszki 15

W piwnicach domu Domu Esterki przetrzymywani byli więźniowie powstania styczniowego. Jednym z nich był Julian Pryliński. Wg informacji zebranych przez Włodzimierza Koperkiewicza z osobą Juliana Prylińskiego związana jest niezwykle interesująca historia.

W aktach metrykalnych parafii opoczyńskiej znajduje się akt ślubu nr 44 z 1864 r. zawarty pomiędzy Józefem Wiśniewskim a Sabiną Filipską. Na marginesie dokumentu sporządzony został dopisek: „Związek małżeński aktem tym poświadczony rzeczywiście został zawarty między Julianem-Klemensem dwóch imion Prylińskim synem Jana i Elżbiety z Kotlińskich Vel Kotlarskich małżonków Prylińskich a Sabiną Filipską poprawiony na mocy wyroku Trybunału Cywilnego Guberni Radomskiej z dnia 20.05.1867 r. nr 204/478k. Akt ślubu oraz notatka prostująca to wydarzenie sporządzona została przez ks. Wojciecha Drążkiewicza.

Julian Pryliński do powstania styczniowego poszedł, jako alumn seminarium duchownego w Sandomierzu. Gdy został schwytany i osadzony w więzieniu w Opocznie podał, że nazywa się Józef Wiśniewski i przybył z Galicji Austriackiej. To uchroniło go przed szubienicą, na którą skazywani byli schwytani powstańcy.

Podczas pobytu w więzieniu wziął ślub, czego dowodem jest wpis do metryki.

Po wyroku skazującym go na zesłanie, Julian Pryliński wyjechał na Sybir z żoną Sabiną. Po kilku latach objęty został amnestią i powrócił do kraju. Wówczas wyjaśnił i wyprostował błędnie wpisane do dokumentu nazwisko.

Na pamiątkę więzionych w piwnicach tego budynku powstańców, ufundowana została tablica wmurowana we frontową ścianę.

Adam Chmielowski - malowidło ścienne

Kościół p. w. św. Bartłomieja w Opocznie

Za notatką encyklopedyczną:

Adam Hilary Bernard Chmielowski herbu Jastrzębiec, znany jest jako święty Albert Chmielowski oraz święty Brat Albert. Urodzony 20 sierpnia 1845 r. w Igołomi k. Krakowa, zmarł 25 grudnia 1916 w Krakowie) – polski zakonnik, założyciel zgromadzenia albertynów, powstaniec styczniowy, artysta, malarz, święty Kościoła katolickiego, znany z pełnej poświęcenia pracy dla biednych i bezdomnych.

W 1863 r. przyłączył się do powstania styczniowego. Walczył kolejno w oddziałach Leona Frankowskiego (pod Kurowem) i Mariana Langiewicza. Po wygranej bitwie pod Grochowskimi przeszedł z oddziałem Langiewicza do Galicji. Tu został wzięty do niewoli przez Austriaków. Wykorzystując sprzyjającą okazję, w maju 1863 r. zbiegł i przedostał się do kraju, włączając ponownie do walk powstańczych.

Bojowy szlak zakończył 30 września 1863 r., kiedy to jego powstańczy oddział, dowodzony przez płk Zygmunta Chmieleńskiego stoczył przegraną bitwę pod Mełchowem (powiat częstochowski), a on ciężko ranny trafił powtórnie do niewoli, gdzie dokonano amputacji lewej nogi. Jego dalsze leczenie odbywało się w szpitalu w Koniecpolu. Zagrożony nasilającymi się represjami wobec powstańców, za staraniem rodziny, wydostał się z niewoli. W maju 1864 r. trafił do Paryża, gdzie dzięki pomocy finansowej od Komitetu Polsko-Francuskiego poddał się dalszemu leczeniu i otrzymał protezę. Po ogłoszeniu amnestii w 1865 r. powrócił do Warszawy.

25 sierpnia 1887 roku w Kaplicy Loretańskiej kościoła Ojców Kapucynów w Krakowie Adam Chmielowski przywdział szary habit III Zakonu św. Franciszka. Dał początek Zgromadzeniu Braci Albertynów i zgromadzeniu Sióstr Albertynek. W Krakowie prowadził przytułek, w którym mieszkał razem z ubogimi. Z czasem powstawały nowe ośrodki m.in. we Lwowie, Tarnowie, Zakopane. W dniu 22 czerwca 1983 roku, podczas mszy św. na krakowskich Błoniach papież Jan Paweł II ogłosił Brata Alberta Chmielowskiego błogosławionym, a następnie 12 listopada 1989 roku, podczas kanonizacji w Rzymie – świętym.

Jego doczesne szczątki znajdują się obecnie pod ołtarzem w sanktuarium Ecce Homo na Prądniku Czerwonym w Krakowie.

Groby uczestników powstania styczniowego

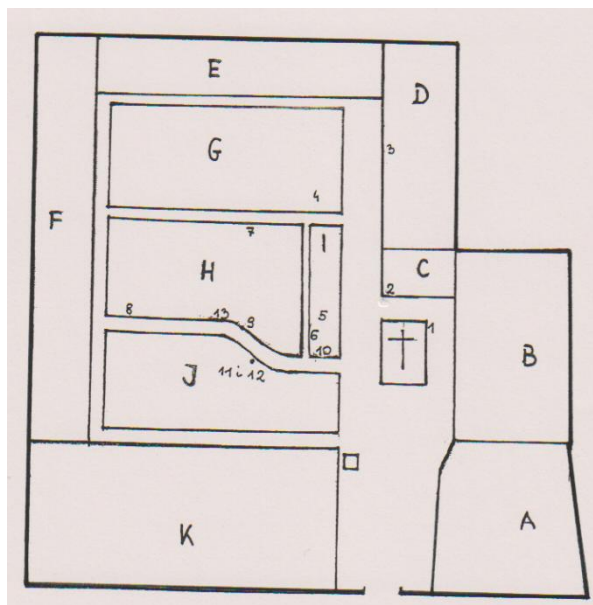
Cmentarz, ul. Moniuszki

Wg zwyczaju rosyjskiego, w czasie powstania styczniowego, powstańców bez względu na to, gdzie i w jakich okolicznościach umarli, chowano poza murem cmentarza. Prawdopodobnie dlatego ich mogiły nie przetrwały. Dziś nikt nie potrafi dokładnie wskazać ani miejsca pochówku, ani nazwisk wszystkich pogrzebanych w tej ziemi powstańców.

Do dziś można jednak spotkać groby osób biorących czynny udział w powstaniu, które zmarły po jego zakończeniu. Poniżej prezentujemy plan cmentarza parafialnego przy ul. Moniuszki z kolejno oznaczonymi grobami uczestników powstania styczniowego:

1. Andrzej Kozerański	7. Walenty Firkowski
2. Franciszek Budzyński	8. Antoni Pidanty
3. Tomasz Skarżyński	9. Hilary Suffczyński
4. Michał Makarewicz	10. Adolf Biernacki
5. Wawrzyniec Lasota	11. Józef Hübner
6. Piotr Kulis	12. Jan Zarembski
13. Miejsce gdzie znajdował się grób Franciszka Wawnikiewicza	

Plan cmentarza z zaznaczonymi grobami w/w osób

wg szkicu znajdującego się na stronie <http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=n17>

1. Andrzej Kozerański

W powstaniu styczniowym brali udział bracia Andrzej i Stanisław Kozerańscy, synowie Wincentego i Maryanny z Klimeckich. Andrzej odniósł bohaterskie rany w walce z zaborcą. Leczył go opoczyński lekarz Hilary Suffczyński. Pomimo wielu starań, młody powstaniec zmarł i został pochowany na miejscowym cmentarzu.

Stanisław za udział z powstaniem został zesłany na 10 lat ciężkich robót na Syberii.

2. Franciszek Budzyński (herbu Dąbrowa)

Budzyńscy osiedlili się w Opocznie w 1779 r. Ród wywodził się ze szlachty ciechanowskiej. Franciszek urodził się w 1832 r. W powstaniu styczniowym brał czynny udział. Po upadku powstania wrócił do domu i zajął się rolnictwem. Zmarł w wieku 65 lat po nieszczęśliwym wypadku.

3. Tomasz Skarżyński

Z danych wypisanych przez rodzinę na płycie grobowej można wyliczyć, że Tomasz Skarżyński urodził się w 1842 r. i uczestniczył w powstaniu styczniowym. Po upadku powstania pracował w młynach: w Tomaszowie Maz., Trzszkowicach i Opocznie. W młynie „Grobla” w Opocznie uległ poważnemu wypadkowi. Swoje stare lata spędził u syna Antoniego, również młynarza. Zmarł 4 marca 1925 r.

4. Michał Makarewicz

Urodził się w Opocznie, syn Andrzeja i Franciszki z Pawlikowskich. Przed powstaniem pracował razem z ojcem jako litograf w biurze naczelnika powiatu opoczyńskiego. Do powstania wyruszył ze swoimi kolegami Antonim Pidantym i Wawrzyńcem Lasotą. Wszyscy trzej znaleźli się w jednym oddziale. Gdy powstanie upadało i ich oddział uległ rozbiciu, razem wracali do Opoczna. Michał Makarewicz ożenił się z Ludwiką Skarżyńską, siostrą Tomasza (3). Zmarł w grudniu 1918 r.

5. Wawrzyniec Lasota

Urodził się w 1842 r., syn Wojciecha i Agnieszki z Deków. Po upadku powstania powrócił do Opoczna i zajął się rolnictwem. Posiadał gospodarstwo w rejonie obecnej ulicy Dworcowej i Piotrkowskiej. Zmarł w maju 1921 r. doczekawszy niepodległej Polski, jednak nie starał o wpisanie swego nazwiska do „Imiennego Wykazu Weteranów Powstań Narodowych 1831, 1848 i 1863 roku”.

6. Piotr Kulis

Urodził się w 1842 r. w Imbramowicach, w powiecie olkuskim, jako syn Ignacego i Urszuli z Zaczekiewiczów. Uczestniczył w powstaniu styczniowym. Ożenił się z Teresą Faliszewską, która po jego śmierci w 1932 r. na płycie nagrobnej kazała wyryć napis: „POWSTANIEC 1863 r.”

7. Walenty Firkowski

Urodził się 19 lutego 1842 r. w Opocznie, syn Stanisława i Kunegundy ze Szwabskich. Do powstania poszedł ze starszym bratem Konstantym. Po powrocie prowadził zakład kołodziejski przy ul. Piotrkowskiej. Ożenił się z Barbarą Wyporkiewiczówną. Zmarł w 1882 r. i został pochowany na miejscowym cmentarzu w jednym grobie z żoną Barbarą.

Gdy w 1983 r. zmarł Ludwik Mazurkiewicz, mąż Marii z Firkowskich, wnuczki Walentego, na miejscu grobu ziemnego postawiono grobowiec, w którym został pochowany obok szczątków małżonków Firkowskich. Na wykonanej wówczas tablicy nagrobnej widniał napis: „Barbara i Walenty Firkowscy Powstańcy Styczniowi”.

Po kolejnych pochówkach, zmieniona została tablica nagrobna i obecna nie zawiera informacji o udziale małżonków Firkowskich w powstaniu.

8. Antoni Pidanty

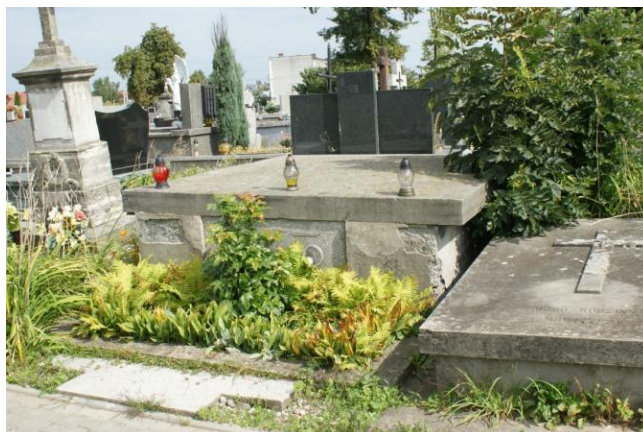
Urodził się w 1835 r., jako syn Franciszka. Do powstania 1863 r. wyruszył z kolegami Wawrzyńcem Lasotą i Michałem Makarewiczem. Po powrocie założył rodzinę z Antoniną Krzysztofik. Był robotnikiem w Opocznie. Zmarł w 1914 r. Na jego ziemnej mogile potomkowie postawili grobowiec rodzinny, lecz na tablicy nagrobnej nie ma informacji, że jest to miejsce spoczynku Antoniego Pidantego, powstańca styczniowego.

9. Hilary Suffczyński

Urodził się 1826 r. W okresie powstania styczniowego był w Opocznie lekarzem. Pomagał powstańcom i leczył ich. Zmarł w 1896 r.

10. Adolf Biernacki (herbu Poraj)

Wywodzi się ze starej rodziny szlacheckiej z Litwy. Uczestniczył w powstaniu styczniowym na wileńszczyźnie. Za tę aktywność prześladowany był przez carat. Wraz z żoną Joanną Józefą z Baranowskich, pochodzącą z Wołynia, przeniósł się do Opoczna. Pracował w tutejszych urzędach m.in. jako pomocnik naczelnika powiatu opoczyńskiego.

Małżonkowie wychowali i starannie wykształcili trzech synów. Jeden z nich Edmund Faustyn Biernacki odkrył, że szybkość opadania krwinek w osoczu ma bezpośredni związek ze stanem zapalnym wykrytym w organizmie pacjenta. Badanie wykonywane na podstawie jego badań nosi nazwę odczyn Biernackiego, w skrócie OB.

11. Józef Hübner

Pochodził z rodziny prawniczej. Brał bezpośredni udział w walkach powstańczych. Został schwytany i osadzony w Cytadeli. Dzięki staraniom rodziny udało się go stamtąd wydostać. Ukończył studia prawnicze i objął stanowisko notariusza w Opocznie. Tu ożenił się i osiadł na stałe.

12. Jan Zarembski

Brał czynny udział w powstaniu styczniowym, za co został skazany na zsyłkę. Po kilku latach odzyskał wolność i wracał do rodziny, do Opoczna. Drogi tej nie ukończył. Zmarł w Radomiu, skąd żona przywiozła go i pochowała na opoczyńskim cmentarzu. Jeszcze przed zsyłką z tego związku urodził im się syn Józef Symforiusz Zarembski, późniejszy lekarz oraz mąż Kazi-miery Julii Hübnerówny, córki Józefa Hübnera. Płyta nagrobna informuje, że spoczywają w jednym grobie Józef Hübner i dr Józef Zarembski.

13. Franciszek Wawnikiewicz

W miejscu zaznaczonym na mapce cmentarza numerem 13, znajdował się grób Franciszka Wawnikiewicza. Dziś w tym miejscu postawiony jest grobowiec rodziny Liziniewiczów.

Franciszek Wawnikiewicz od 1839 r. był w Opocznie lekarzem. Wraz z żoną Katarzyną z Drzewieckich i córką Julią mieszkał w dworku (dziś nieistniejącym) położonym na narożu ulic Staromiejskiej i Szewskiej. Podczas epidemii cholery w 1848 r. ratował życie ludzi, a przypadki medyczne opisywał. Powstałe wówczas opracowanie zachowało się i jest eksponowane w Muzeum Medycyny w Warszawie. W okresie powstania styczniowego udzielał pomocy lekarskiej powstańcom. Zmarł w 1886 r.

Miejsce, gdzie znajdował się grób Franciszka Wawnikiewicza

Źródła informacji:

1. Opracowanie J. P. Dekowskiego: *Powstanie styczniowe 1863-1864 w Tomaszowie Mazowieckim i sąsiednich powiatach*,
2. Jerzy Kowalczyk na podstawie opracowań Włodzimierza Koperkiewicza
3. Dokumentacji Muzeum Regionalnego w Opocznie
4. Karty małych form sakralnych – Starostwo Powiatowe w Opocznie
5. Strony internetowe:
 - a) <http://opoczno.republika.pl/pstyczniowe.html>
 - b) <http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=n17>
 - c) [http://www.krodo.pl/atrakcja/szczegoly/3278/Pomnik Powstancow 1863 Roku W Opocznie](http://www.krodo.pl/atrakcja/szczegoly/3278/Pomnik_Powstancow_1863_Roku_W_Opocznie)
 - d) [http://www.opocznopowiat.pl/_portal/120220026647a81eca10d55/Powstania, I i II Wojna %C5%9Awiatowa.html](http://www.opocznopowiat.pl/_portal/120220026647a81eca10d55/Powstania,_I_i_II_Wojna_%C5%9Awiatowa.html)
 - e) [http://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie styczniowe](http://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie_styczniowe)

Redakcja:

Elżbieta Kossowska - Majkut
Wydział Oświaty i Funduszy Unijnych
Starostwa Powiatowego w Opocznie